

УДК 94(476)«1861/1914»+352/354-1

Максім Аляксандравіч Крэньц*аспірант 3-га года навучання каф. гісторыі Беларусі новага і навейшага часу
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта***Maxim Krents***Post-Graduate Student of the 3rd Year of Study
of the Department of History of Belarus of New and Contemporary Times
of Belarusian State University
e-mail: makskrenc@gmail.com***РЭАЛІЗАЦЫЯ КАНТРЫБУЦЫЙНЫХ МЕРАПРЫЕМСТВАЎ
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯЎ У 1869–1896 ГГ.**

Разглядаецца рэалізацыя кантрыбуцыйных мерапрыемстваў казёнай палатай і губернскімі ўстановамі Расійскай імперыі пасля рэформы 1869 г. Дэманструецца ўзаемасувязь паміж правядзеннем кантрыбуцыйных мерапрыемстваў і размеркаваннем ролі органаў выканаўчай улады пры рэалізацыі ўрадавых мерапрыемстваў, ролі і функцыі органаў публічнай улады на тэрыторыі беларускіх губерняў пры рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў. Вызначаны прычыны рэфармавання сістэмы кантрыбуцыйных мерапрыемстваў. Аналізуецца структура і дзейнасць казёнай палаты, вызначаецца справядочыя аспекты рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў.

Ключавыя словы: кантрыбуцыйныя мерапрыемствы, абмежавальная палітыка, трансфармацыйныя змены ў вёсцы, дваранства, сялянства, сацыяльная структура, палітыка ўніфікацыі.

The Implementation of the Contribution Measures in the Belarusian Provinces in 1869–1896's

The article explores the implementation of the contribution measures by the Treasury Chamber and the provincial institutions of the Russian Empire after the 1869's reform. In the article demonstrate the interconnectedness between the contribution measures and distribution of the role of the executive in the implementation of government activities, also the roles and functions of public authorities in the Belarusian provinces alongside the implementation of contribution measures. Reasons for reforming the mechanisms of contribution measures are defined. The structure and activities of the Treasury Chamber, and administrative aspects the implementation of contribution measures was analysed.

Key words: contribution measures, restrictive policy, transformation of the village, the nobility, the peasantry, social structure, unification policy.

Уводзіны

Другая палова XIX ст. на тэрыторыі беларускіх губерняў характарызуецца мадэрнізацыйнымі зменамі на фоне неадзначнай палітыкі ўрада Расійскай імперыі. Урадам на тэрыторыі беларускіх губерняў праводзілася палітыка ўніфікацыі, якая была звязана з абмежаваннем прававога статуса землеўладальнікаў каталіцкага веравызнання і павялічэннем долі рускіх землеўладальнікаў. Асобныя аспекты ўрадавай палітыкі аказалі ўплыў на працэсы фарміравання структуры рэгіянальнай выканаўчай улады на тэрыторыі беларускіх губерняў. Палітычныя мерапрыемствы ўрада ўносілі карэктывы ў працэсы сацыяльнай, эканамічнай і па-

літычнай трансфармацыі беларускіх губерняў, што выдзяляе дадзеную тэрыторыю ў складзе Расійскай імперыі. Неабходнасць даследавання мадэрнізацыі на рэгіянальным узроўні абумоўлена значнасцю прасторавых вымярэнняў мадэрнізацыі, тэрытарыяльнай неаднастайнасцю беларускіх губерняў пры аналізе мадэрнізацыйных працэсаў.

Мэта артыкула – прааналізаваць функцыі рэгіянальных ведамстваў выканаўчай улады пры рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў на тэрыторыі беларускіх губерняў у 1869–1896 гг.

У айчыннай і замежнай гістарыяграфіі не займаліся адмысловым даследаваннем кантрыбуцыйных мерапрыемстваў і дзейнасцю казёнай палаты. Пачатак даследавання праблемы кантрыбуцыйных мерапрыемстваў быў закладзены ў дарэвалюцыйны перыяд працамі Б. Г. Альшамоўскага [1] і С. Г. Грамачэўскага [2], у якіх былі

Навуковы кіраўнік – Аляксандр Генадзьевіч Кяханоўскі, доктар гістарычных навук, прафесар, дэкан гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

прааналізаваны заканадаўчыя акты, накіраваныя на абмежаванне эканамічнай дзейнасці землеўладальнікаў. Першыя даследаванні мелі непасрэдна практычнае значэнне для дзейнасці органаў выканаўчай і судовай улады Расійскай імперыі.

У савецкі перыяд гістарыяграфіі важна адзначыць манаграфію А. І. Цвікевіча [3], які заклаў падмурак далейшым даследаванням дзяржаўнага апарату і ўрадавай палітыкі Расійскай імперыі на тэрыторыі беларускіх губерняў. У манаграфіі П. А. Заянчкоўскага [4] была даследавана структура дзяржаўнага апарату, баланс паўнамоцтваў, колькасны і сацыяльны склад чыноўнікаў, паказаны механізм прыняцця палітычных рашэнняў. Манаграфія В. Р. Чарнухі [5] прысвечана разгляду палітыкі ўрада Расійскай імперыі. Пэўныя аспекты рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў закранаюцца ў манаграфіі С. М. Самбук [6].

У сучаснай беларускай гістарыяграфіі шматлікія аспекты ўрадавай палітыкі і дзейнасці мясцовых органаў улады раскрыты ў працах А. Г. Каханоўскага [7–14], у якіх аналізуюцца працэсы сацыяльнай трансфармацыі беларускага грамадства, акцэнтуюцца ўвага на ўплыў мерапрыемстваў урада Расійскай імперыі на эканамічныя і сацыяльныя працэсы на тэрыторыі Беларусі. Разгляду ўрадавых мерапрыемстваў, у прыватнасці мерапрыемстваў па «разбору шляхты», прысвечана манаграфія В. С. Макарэвіча [15], дзе раскрываюцца асобныя аспекты правядзення кантрыбуцыйных мерапрыемстваў.

У сучаснай расійскай гістарыяграфіі пытаннем ўрадавай палітыкі на тэрыторыі беларускіх губерняў прысвечана манаграфія А. А. Камзалавай [16], дзе вызначаюцца асноўныя накірункі палітыкі віленскіх генерал-губернатораў, нададзена ўвага праблеме размеркавання паўнамоцтваў паміж органамі выканаўчай улады, раскрыты некаторыя аспекты правядзення кантрыбуцыйных мерапрыемстваў.

Рэалізацыя кантрыбуцыйных мерапрыемстваў на тэрыторыі беларускіх губерняў у 1869–1896 гг.

Падчас падаўлення паўстання ў маі 1863 г. віленскі генерал-губернатар М. Мураўёў звярнуўся да ўрада з прапановай зацвердзіць асаблівы грашовы збор з земле-

ўладальнікаў беларускіх губерняў у памеры 10 % ад кошту зямельнай маёмасці. Прыбыткі ад збору павінны былі заставацца ў распараджэнні генерал-губернатарства і кампенсаваць утрыманне пашыранага ваеннага кантынгенту, прафінансаваць ўніфікацыйныя мерапрыемствы ў культурнай сферы і замену чыноўнікаў выхадцамі з цэнтральных губерняў Расійскай імперыі. Палітычны курс М. М. Мураўёва быў накіраваны на паступовае павялічэнне колькасці землеўладальнікаў рускага паходжання на тэрыторыі беларускіх губерняў і ў значнай ступені на ўніфікацыю беларускіх губерняў з вялікарускім цэнтрам [11, с. 220]. З гэтай мэтай планавалася стварэнне льготных умоў для набыцця зямельных уладанняў для асоб рускага паходжання, уключаючы нават магчымасць павысіць саслоўны статус пры куплі маёнтка ў асобы польскага паходжання [14, с. 16].

Канчатковае рашэнне па прашэнні М. Мураўёва павінен быў прымаць Заходні камітэт, які ўключаў у свой склад акрамя віленскага генерал-губернатара, ваеннага міністра, міністра ўнутраных спраў, міністра фінансаў і шэсць кіраўнікоў іншых міністэрстваў. Меркаванні міністраў на сітуацыю на тэрыторыі беларускіх губерняў і шляхі вырашэння праблемы ў міністраў Заходняга камітэту адрозніваліся. Як адзначыў А. Г. Каханоўскі, «выпрацоўка ўрадавай палітыкі на тэрыторыі Беларусі адрознівалася неадназначнасцю часам прынятых рашэнняў, наяўнасцю розных падыходаў і супярэчнасцей паміж цэнтральнымі органамі і мясцовай адміністрацыяй» [12, с. 22].

У Заходнім камітэце прапанава М. Мураўёва была зацверджана, хоць некаторыя міністры былі занепакоены магчымасцю страціць давер землеўладальнікаў у выпадку ўвядзення кантрыбуцыйных збораў. Сітуацыю ўскладняла цяжкае фінансвае становішча Расійскай імперыі пасля Крымскай вайны. Да 1866 г., нягледзячы на праведзеныя рэформы, эканоміка Расійскай імперыі працягвала заставацца ў цяжкім стане, чаму спрыяў таксама еўрапейскі эканамічны крызіс [5, с. 208]. Наогул, перыяд знаходжання ва ўладзе Аляксандра I і нават першую палову 1880-х гг. можна разглядаць як перыяд эканамічнай дэпрэсіі [17, р. 822–823]. У той жа час міністр фінансаў М. Х. Рэйтэрн быў адным з самых зацятых крытыкаў ініцыя-

тыў М. Мураўёва. Міністр фінансаў меркаваў, што збор з землеўладальнікаў стане часовай мерай, якая прывядзе да бескантрольнага росту выдаткаў, а пасля адмены збораў расходы лягуць на дзяржаўнае казначэйства. М. Х. Рэйтэрн скептычна адносіўся да эканамічнай эфектыўнасці такіх мер і выступіў з рэзкай крытыкай праектаў Мураўёва па павялічэнню акладаў чыноўнікаў і духавенства за кошт прыбыткаў ад кантрыбуцыйных збораў. Ініцыятывы М. М. Мураўёва актыўна падтрымаў міністр дзяржаўных маёмасцей А. А. Зялёны, які быў зацікаўлены ў спусташэнні мясцовых землеўладальнікаў польскага паходжання і продажы іх маёнткаў рускім і остзейскім землеўладальнікам з таргоў, ён нават прапаноўваў дазволіць прадаваць секвестраваныя маёнткі.

Першыя кантрыбуцыйныя мерапрыемствы былі праведзены ўжо ў чэрвені 1863 г. Сабраны збор павінен перадавацца павятовым начальнікам у павятое казначэйства, дзе справаздачнасць падавалася ў выглядзе спецыяльных кніг па зборах, а землеўладальнікам пасля выплаты збору павінны былі выдавацца квітанцыі [18, арк. 5]. Распараджаўся прыбыткамі ад збораў віленскі генерал-губернатар. Негатыўныя праяўлены непадкантрольнасці кантрыбуцыйных сродкаў фінансавым ведамствам выявіліся ў фарсіраваным неапраўданым пашырэнні бюракратычнага апарату, росту злоўжывання чыноўнікамі сваіх паўнамоцтваў. Значнай праблемай стала павялічэнне заробкаў чыноўнікаў з увядзеннем у 1864 г. надбаўкі 50 % за кошт прыбытку з кантрыбуцыйных збораў [7, с. 241].

Такім чынам, негатыўным эфектам кантрыбуцыйных мерапрыемстваў стала ўстойлівая тэндэнцыя да павялічэння расходаў на дзяржаўны апарат і духавенства. Такая сітуацыя ўскладняла працэдуру адмены кантрыбуцыйных збораў, таму ва ўрадзе былі вымушаны адкладаць рашэнне па зборах, толькі ўхваляючы скарачэнне і частковую рэгламентацыю кантрыбуцый у 1864 г. адміністрацыяй віленскага генерал-губернатарства. Кантрыбуцыйныя мерапрыемствы з 1864 г. спаганяліся толькі з землеўладальнікаў і мяшчан польскага паходжання.

Першыя кантрыбуцыйныя мерапрыемствы прадэманстравалі асноўныя праблемы губернскіх адміністрацый пры спаганненні збораў: чыноўнікі патрабавалі з земле-

ўладальнікаў выплаты за «праезд» [19, s. 19], у раскладкі па зборах не былі ўключаны некаторыя землеўладальнікі «по причинам не ясным» [20, арк. 11–12].

У той час як з раскладак па зборах былі выключаны некаторыя землеўладальнікі польскага паходжання, кантрыбуцыямі былі абкладзены яўрэі ў Полацкім і Віцебскім паведах [21, арк. 40], часта остзейскія землеўладальнікі, якія не толькі не павінны былі быць абкладзенымі кантрыбуцыяй, але і мелі роўныя з рускімі землеўладальнікамі прывілеі [22, арк. 1].

Празмерны рост выдаткаў і частыя выпадкі злоўжывання чыноўнікаў пры рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў сталі асноўнымі прычынамі рэфармавання кантрыбуцыйнай сістэмы ў 1867–1869 гг. 26 жніўня 1867 г. была зацверджана новая структура распараджэння зборамі. Механізм размеркавання сродкаў ажыццяўляўся паводле ўказання каштарысаў, па сігнурках пасля задавальнення губернскімі казначэйствамі, якія, у сваю чаргу, былі падсправаздачныя кантрольнай палаце [23, арк. 2–3]. 28 верасня 1867 г. генерал-губернатар тлумачыў, што асноўная мэта распараджэння ад 26 жніўня заключаецца ў тым, што расходамі распараджаецца зараз не генерал-губернатар, а агульнадзяржаўныя службы [23, арк. 6]. Такім чынам, збор быў сістэматызаваны, пераходзіў пад юрысдыкцыю Дэпартаменту дзяржаўнага казначэйства, прыбыткі ад збору становіліся агульнадзяржаўнымі, а не ішлі ў мясцовую адміністрацыю. Збор ставіўся на жорсткі бухгалтарскі ўлік і аддзяляўся ад штрафаў, якія не мелі палітычны характар [24, арк. 3–4].

Новы механізм размеркавання кантрыбуцыйных збораў азначаў памяншэнне паўнамоцтваў генерал-губернатара, перамеркаванне часткі функцый на карысць фінансавых ведамстваў.

18 студзеня 1868 г. са згоды дзяржаўнага кантралёра і віленскага генерал-губернатара была вызначана форма справаздачы: павятовыя казначэйствы былі павінны прадстаўляць талоны квітанцый плацяжоў, што імі выдаваліся [23, арк. 7]. Размежаванне выканаўчых функцый пазбавіла прававога ўплыву губернатараў на распараджэнне фінансамі з кантрыбуцыйных паступленняў. Так, толькі 22 лютага 1868 г. мінскае губернскае казначэйства пагадзіла-

ся прадстаўляць звесткі па кантрыбуцыйных зборах за 1867 г. мінскаму губернатару [23, арк. 10]. 1 сакавіка 1868 г. былі падрыхтаваны першыя справаздачы, дзе адзначалася, што на падставе новых правіл з 1 студзеня павінны весціся бухгалтарскія кнігі і рахункі пра прыход кантрыбуцыйных збораў з памешчыцкіх маёнткаў і гарадскіх нерухомых маёмасцяў, а таксама спагнанняў і штрафаў, якія мелі палітычны характар, і казённая палата абавязана дастаўляць у кантрольную палату і галоўнаму начальніку краю штомесячныя ведамасці [23, арк. 11]. 18 жніўня 1872 г. з улікам шматлікіх нядоімкаў па справаздачах з 1866 г. праводзілася рэвізія [23, арк. 17–18].

Для канчатковай рэгламентацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў 1 студзеня 1868 г. была ўтворана камісія па выпрацоўцы і сістэматызацыі новых правіл збору. Старшынёй камісіі быў прызначаны князь А. М. Дандукоў-Корсакаў, а членамі – службоўцы Міністэрства фінансаў і ўнутраных спраў, Дзяржаўнага кантролю і канцылярыі галоўных начальнікаў Паўночна- і Паўднёва-Заходняга краю. Толькі 1 лістапада 1868 г. быў сфармуляваны папярэдні план для дзейнасці камісіі. Гэты план прадугледжваў, што агульная сума кантрыбуцыйнага збору, якая павінна была быць вызначана камісіяй, не будзе меншай, чым сума расходаў, якія ўскладаліся на гэты збор. Пры гэтым давалася, што памяншэнне агульнай сумы збора па прычыне паступовага пераходу маёнткаў у маёмасць рускіх землеўладальнікаў, не будзе кампенсавацца пры дапамозе павелічэння акладаў з астатніх маёнткаў землеўладальнікаў польскага паходжання [16, с. 288].

У снежні 1868 г. камісія А. М. Дандукова-Корсакава скончыла працу, вынікам чаго стаў закон ад 3 сакавіка 1869 г. Увогуле, камісія прапанавала расходы па каштарысах кантрыбуцыйнага збору, падлічаныя для 9 заходніх губерняў на 1870 г. у памеры 2 450 тыс. руб. (для Віленскай, Гродзенскай, Мінскай, Віцебскай, Магілёўскай, Ковенскай губерній – 1 205 тыс. руб.), скараціць на працягу 11 гадоў да 1 600 тыс. руб. Такое скарачэнне агульнай сумы кантрыбуцыйнага збору планавалася атрымаць за кошт паступовага спынення выплатаў надбаўкі ў памеры 50 % для служачых дзяржаапарату. Паводле меркавання камісіі, такая

надбаўка была часовай мерай і не магла разглядацца ў якасці пастаяннага прывілея. Таксама паменшыць расходы па кантрыбуцыйным планавалася за кошт памяншэння колькаснага складу жандармерыі да сярэдніх па імперыі [16, с. 299].

3 сакавіка 1869 г. былі абагульнены і дапоўнены правілы правядзення кантрыбуцыйных мерапрыемстваў. Усталёўвалася, што на 1870 г. кантрыбуцыйны збор абмяжоўваўся 2,5 тыс. руб. [25, с. 186]. Агульная сума павінна была быць размеркавана паміж 9 заходнімі губернямі, пасля чаго паміж павятамі губерняў, а затым паміж мясцовымі памешчыкамі польскага паходжання ў залежнасці ад некалькіх фактараў: каштоўнасці зямлі, прыбытковасці зямлі, ступені развіцця прамысловасці, а таксама наяўнасці, колькасці і якасці лесу.

Далей вызначаліся пункты ацэньвання зямлі, лесу і прамысловасці [25, с. 187]. У тым выпадку, калі прыбытковасць маёнтку зніжалася, памешчык меў права з дазволу генерал-губернатара хадатайнічаць міністру фінансаў аб зніжэнні збору, справа магла дайсці да разгляду міністра фінансаў і міністра ўнутраных спраў [26, арк. 1]. Калі такі маёнтак набыўся асобай «рускага паходжання», кантрыбуцыйны збор поўнасю скасоўваўся [25, с. 188]. Уносіўся кантрыбуцыйны збор у два этапы: першы да 1 ліпеня, другі – да 31 снежня; пасля ўнясення ён канчаткова далучаўся да агульных дзяржаўных прыбыткаў [25, с. 186]. Кантрыбуцыйны збор павінен быў рэгулявацца Дэпартаментам акладных збораў і быў ўключаны ў агульную класіфікацыю падаткаў, дакладней у рэестр падаткаў з нерухомай маёмасці [27, арк. 9].

Пераход кантрыбуцыйных мерапрыемстваў пад юрысдыкцыю ведамстваў Міністэрства фінансаў азначаў, што спаганне кантрыбуцыйных збораў павінны былі ажыццяўляць непасрэдна органы павятовых казначэйстваў, падсправаздачных губернскім казначэйствам, якія былі падпарадкаваны казённай палаце. Казённая палата на губернскім узроўні павінна была даваць справаздачу губернатару, але прама не падпарадкоўвалася. На ўзроўні губерняў рашэнні генерал-губернатара праводзілі губернатары, другой асобай у губерні па сваёй значнасці з'яўляўся віцэ-губернатар, а трэці па рангу – старшыня казённай палаты.

Асоба старшыні казённой палаты – адна з галоўных у сістэме рэгіянальнай улады на ўзроўні губерні: пры адсутнасці губернатара і віцэ-губернатара менавіта старшыня казённой палаты выконваў абавязкі губернатара [4, с. 162].

Правілы 1869 г. зацвердзілі парадак рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў: казённая палата кантралявала паступленне і расходы прыбыткаў з кантрыбуцыйных збораў, працэс складання раскладак, крытэрыі ацэнкі маёмасці і прамысловых аб'ектаў. Раскладка кантрыбуцыйных збораў па паведах павінна была вызначацца на трохгадовы перыяд губернскімі ўстановамі (адмысловымі камісіямі і прысутнасцямі па сялянскіх і земскіх справах) [16, с. 299]. Камісіі фарміраваліся прадвадзіцелям дваранства і пад яго кіраўніцтвам, абіраліся два пасрэднікі з ліку экспертаў у галіне сельскай гаспадаркі і прамысловасці, па прапанове прадвадзіцеля дваранства губернатар зацвярджаў чатырох землеўладальніка з ліку абкладзеных зборам [28, арк. 3]. Раскладкі пераправяраліся казённой палатай. У той жа час працэдура скасавання збору з пэўнага маёнтка павінна была зацвярджацца губернатарам, нават калі маёнтка набываў памешчык рускага паходжання [29, арк. 7]. У выпадку пастаянных нявыплат кантрыбуцыйных збораў, казённая палата звярталася да павятовых паліцэйскіх кіраванняў для апісання маёмасці [30, арк. 2].

Першыя дадзеныя па зборах былі складзены на перыяд 1869–1871 гг. [31, арк. 3]. Для ацэнкі даходнасці зямлі і лесу землеўладальнікаў было вызначана шэсць разрадаў у залежнасці ад якасці зямлі і лесу: сума за дзесяціну зямлі і лесу вар'іравалася ад 1 р. 20 кап. да 20 кап. [32, арк. 16–79]. Зямля (без уліку тэрыторыі, дзе размяшчаліся фабрыкі, заводы і іншыя абарочныя адзінкі) падзялялася на катэгорыі: ворная, сенакосная і агародная. Лес таксама падзяляўся на тры катэгорыі: таварны, страявы, дрывоцны [33, арк. 140]. Улічваўся даход з фабрык, заводаў, абарочных артыкулаў і прапінацый. Акрамя кантрыбуцый пад кантроль фінансавага ведамства адыходзілі і іншыя зборы, напрыклад, збор з «былой польскай шляхты» для забяспячэння народнага харчавання [34, арк. 1]. У апошні раз раскладкі вызначалі збор на 1896–1898 гг., але з 1897 г. указам імператара Мікалая II збор быў адмене-

ны, і кантрыбуцыйныя мерапрыемствы з 1897 г. не праводзіліся [35, арк. 1].

У працы казённой палаты і павятовых казначэйстваў таксама існавалі складанасці, хоць большая частка абавязкаў па рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў належала губернскім установам. Так, напрыклад, 24 студзеня 1873 г. віленскі генерал-губернатар паведамляў мінскаму казначэйству, што справаздачнасць аб выдатках са збораў у жніўні 1872 г. была перададзена ў віленскую кантрольную палату, а справаздача па зборах наогул прадстаўлена не была. Мінскае казначэйства адказвала, што кантрыбуцыйныя спаганялі ваенныя начальнікі, якія і перадавалі сумы ў казначэйства без усялякай справаздачы, сколькі і з каго былі сабраны зборы [23, арк. 27–28]. Аднак перадача кантрыбуцыйных збораў пад ведамства Міністэрства фінансаў была мерай, якая стабілізавала крытэрыі спагнання збора, пазбавіла землеўладальнікаў спосабаў абыйсці заканадаўчую меру. Аднак праблемай магла стаць сітуацыя, пры якой ведамствы не маглі размеркаваць абавязкі па кантролю за пераходам маёнткаў з рук у рукі. Да прыкладу, маёнтка «Крануты» Полацкага павята пасля таго як у 1877 г. быў набыты землеўладальнікам няпольскага паходжання, быў выключаны з раскладак па зборах, але ў 1891 г. быў набыты землеўладальнікам рускага паходжання ў памешчыцы польскага паходжання [36, арк. 3]. Спроба губернатара высветліць прычыны неўключэння маёнтка ў раскладкі, поспеху не мела.

Іншай праблемай былі непраўільна налічаныя ў 1863–1867 гг. зборы з маёнткаў асоб рускага ці остзейскага паходжання. У 1872 г. барон Антон фон Фелькеран, які быў хоць і каталіцкага веравызнання, але остзейскага паходжання, звярнуўся да віцэбскага губернатара з прашэннем аб вызваленні ад выплаты кантрыбуцый. Чыноўнікі вызначылі, што маёнтка А. Фелькерана сапраўды належыць яму і збор быў налічаны менавіта з дадзенага маёнтка. Паколькі згодна з указам урада ад 26 лютага 1865 г. землеўладальнікам остзейскага паходжання былі прадстаўлены таксама тыя ж перавагі, што і памешчыкам рускага паходжання, было вырашана вызваліць А. Фелькерана ад спагнання кантрыбуцыйнага збору як за 1870, 1871 гг., так і на будучы час, а грошы за зборы з 1865 па 1869 г. вярнуць [37, арк. 6].

Праблемай для казённай палаты была выплата назад раней спагнанных з землеўладальніка збораў. Рашэннем казённай палаты стала скарачэнне акладных і іншых збораў з памешчыка на суму, заплачаную памешчыкам з 1865 па 1872 г. [37, арк. 7].

Рэформа сістэмы кантрыбуцыйных спагнанняў прывяла да змянення адноснага характару расходаў: сродкі часцей выдаткоўваліся на ліквідацыю наступстваў пажараў, пабудову пажарных частак, шпіталёў, паліцэйскіх устаноў і інш. Скараціліся расходы на духавенства, надбаўкі чыноўнікам. Скарачэнне дабавачнага ўтрымання з кантрыбуцыйных збораў для чыноўнікаў праходзіла паступова: у 1870 г. супрацоўнікам казённай палаты выплачвалі 30 %, некаторым страты кампенсавалі павышэннем заробкаў [38, арк. 11–15], у 1872 г. дабавачнае ўтрыманне з кантрыбуцыйных збораў для супрацоўнікаў казённай палаты складала ўжо ад 10 да 30 % [39, арк. 17].

Заклучэнне

З 1863 па 1869 г. кантрыбуцыйныя мерапрыемствы праводзіліся выключна губернскімі ўстановамі пад кантролем генерал-губернатарства, асобныя функцыі (рэгістрацыя выплат па зборах і выдача квітанцый) належалі павятовым казначэйствам. Расход прыбыткаў па кантрыбуцыйным выплатам знаходзіўся пад поўным кантролем генерал-губернатара. Значныя сумы выплат па зборах, злоўжыванні чыноўнікаў і бескантрольны рост расходаў на бюракратычны апарат і духавенства сталі прычынамі рэформы кантрыбуцыйнай сістэмы. Павыша-

ныя расходы на ўтрыманне служачых адміністрацыі на тэрыторыі беларускіх губерняў вымусілі ўрад адмовіцца ад ідэі адмены кантрыбуцыйных збораў.

Мэтай рэформ 1867 і 1869 гг. стала вырашэнне наступных задач: прыпыніць рост расходаў і стварыць умовы для паступовага скарачэння кантрыбуцыйных выплат, увесці строгі кантроль над прыходам і расходам кантрыбуцыйных сродкаў. У выніку рэфармавання кантрыбуцыйных мерапрыемстваў, частка функцый перайшла да фінансавых ведамстваў, частка была перамеркавана паміж губернскімі ведамствамі: казённая палата атрымала кантроль над прыходам і расходам выплат па кантрыбуцыям, таксама рэгулюючыя функцыі пры ацэньванні маёмасці, губернатара атрымалі большую самастойнасць ад генерал-губернатара, павятовыя прадвадзіцелі дваранства і губернскія прысутнасці па сялянскіх і зямскіх справах атрымалі права фарміраваць камісіі па вызначэнні раскладак.

Пераход часткі функцый пры рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў пад кантроль фінансавых органаў дазволіў сфарміраваць больш дакладную працэдuru спагнання кантрыбуцыйных збораў, пазбегнуць частых выпадкаў злоўжывання чыноўнікаў. Рэарганізацыя кантрыбуцыйных мерапрыемстваў не прывяла да хуткай адмены кантрыбуцыйных збораў, але дазволіла значна панізіць сумы выплат для землеўладальнікаў, стварыла больш дакладны алгарытм ацэвання маёмасці землеўладальнікаў, стварыла умовы для канчатковай адмены збораў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Ольшамовский, Б. Г. Права по землевладению в Западном крае / Б. Г. Ольшамовский. – СПб. : Типолитограф. Ю. А. Мансфельд, 1899. – 139 с.
2. Громачевский, С. Г. Ограничительные законы по землевладению в Западном крае / С. Г. Громачевский. – СПб. : Типолитограф. Н. К. Мартынов, 1904. – 173 с.
3. Цвікевіч, А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А. Цвікевіч. – 2-е выд. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 352 с.
4. Зайончковский, П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке / П. А. Зайончковский. – М. : Мысль, 1978. – 288 с.
5. Чернуха, В. Г. Внутренняя политика царизма с середины 50-х до начала 80-х гг. XIX в. / В. Г. Чернуха. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1978. – 248 с.
6. Самбук, С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. / С. М. Самбук. – Минск : Наука и техника, 1980. – 224 с.
7. Кахановікі, А. Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.) / А. Г. Кахановікі. – Мінск : БДУ, 2013. – 335 с.

8. Каханоўскі, А. Г. Міжсаслоўная сацыяльная мабільнасць насельніцтва Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / А. Г. Каханоўскі // *Российские и славянские исследования : науч. сб. / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]*. – Минск : БГУ, 2012. – Вып. 7. – С. 80–91.

9. Кохановский, А. Г. На пути становления индустриального общества: модернизационные процессы в Беларуси (60-е гг. XIX – начало XX в.) / А. Г. Кохановский // *Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]*. – Мінск : БДУ, 2008. – Вып. 3. – С. 31–46.

10. Кохановский, А. Г. Белорусская интеллигенция: самоопределение и этапы становления в XIX – начале XX в. / А. Г. Кохановский // *Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]*. – Мінск : БДУ, 2007. – Вып. 2. – С. 3–20.

11. Каханоўскі, А. Г. Разгортванне мадэрнізацыйных працэсаў у Беларусі ў XIX–XX ст. / А. Г. Каханоўскі // *Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]*. – Мінск : БДУ, 2009. – Вып. 4. – С. 218–228.

12. Каханоўскі, А. Г. Уніфікацыя і русіфікацыя як накірункі ўрадавай палітыкі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / А. Г. Каханоўскі // *Российские и славянские исследования : науч. сб. / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]*. – Минск : БГУ, 2011. – Вып. 6. – С. 20–26.

13. Каханоўскі, А. Г. Эвалюцыя саслоўна-прававога становішча мяшчан Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / А. Г. Каханоўскі // *Беларус. гіст. часоп.* – 2016. – № 2. – С. 5–13.

14. Каханоўскі, А. Г. Ганаровыя грамадзяне ў саслоўна-карпаратыўнай арганізацыі беларускага грамадства ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / А. Г. Каханоўскі // *Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 2, Гісторыя. Эканоміка. Права.* – 2016. – № 1. – С. 15–20.

15. Макарэвіч, В. С. Разбор шляхты ў беларускіх губернях Расійскай імперыі (канец XVIII – XIX ст.) / В. С. Макарэвіч. – Мінск : БДУ, 2018. – 315 с.

16. Комзолова, А. А. Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ / А. А. Комзолова. – М. : Наука, 2005. – 383 с.

17. Portal, R. The Industrialization of Russia / R. Portal // *Cambridge Economic History of Europe* / Н. J. Habakkuk, М. М. Postan. – Cambridge : Cambridge University Press, 1965. – Vol. VI, part 2.

18. Дело об обложении временным 10 %-м денежным сбором имений помещиков и дворян, принимавших участие в восстании 1863 г. или сочувствующие ему // *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ)*. – Ф. 296. Воп. 1. Спр. 27.

19. Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych (Litwa, Białoruś, Ukraina) w latach 1795–1918 : materiały do katalogu / red. M. Domańska-Nogajczyk, T. Wójcik. – Kielce : Wydaw. Uniwers. Jana Kochanowskiego, 2017. – Т. III : Kresy w polskich pamiętnikach i listach (1795–1918). – 510 s.

20. О пропущенных имениях по раскладке 5 % сбора за 1865 г. и 1866 г. // *НГАБ*. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 32551.

21. Дело о взыскании 1 %, 5 % и 5 рублевого сбора по Полоцкому уезду // *НГАБ*. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 32025.

22. О взыскании сборов с недвижимых имуществ лиц Польского и Еврейского происхождения // *НГАБ*. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 32021.

23. Дело об установлении правил о приеме и расходовании сборов, установленных в Северо-Западном крае в связи с восстанием 1863 г. // *НГАБ*. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1829.

24. Правила о приеме, счетоводстве и отчетности по особым временным сборам в Северо-Западных губерниях и о порядке производства расходов, самими сборами покрываемых от 9 октября 1867 г. // *НГАБ*. – Ф. 299. Воп. 2. Спр. 6540.

25. Правила раскладки и взимания процентного сбора в Западных губерниях № 46807 // *Полн. собр. законов Рос. империи : в 55 т.* – Спб., 1869. – Т. 44. – Отд. 1.

26. Дело о прощении графа Платера-Зиберта об уменьшении % сбора // *НГАБ*. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 35180.

27. Отчетные ведомости о государственных доходах за 1895 г. // НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 3515.
28. Дело о взыскании процентного сбора с землевладельцев польского происхождения за 3-летие 1896–1899 гг. // НГАБ. – Ф. 320. Воп. 1. Спр. 532.
29. Прошение помещика Витебского уезда Шаверновского по % сбору // НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 35168.
30. Прошение землевладельца Себежского уезда Ксаверия Руткевича об уменьшении % сбора // НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 35164.
31. Раскладка поземельных сборов по Слуцкому уезду за 1869–1871 гг. // НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 3560.
32. Раскладка поземельного сбора с помещиков и мелкопоместных дворян польского происхождения Минской губ. // НГАБ. – Ф. 333 Воп. 1. Спр. 3559.
33. Раскладка поземельных сборов по Минскому уезду за 1884 г. // НГАБ. – Ф. 333 Воп. 1. Спр. 3568.
34. Окладные листы по денежным сборам на обеспечение народного продовольствия с бывшей Польской шляхты по Минской губернии на 1885 г. // НГАБ. – Ф. 333 Воп. 2. Спр. 725.
35. Раскладка поземельного сбора с имений помещиков польского происхождения Минской губ. за 1896–1898 гг. // НГАБ. – Ф. 333 Воп. 1. Спр. 3572.
36. Дело о сложении % сбора с имения «Крануты» Полоцкого уезда // НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 41054.
37. Дело по прошению помещика барона Антона фон Фелькерана, губернского секретаря Иосифа Конюшевского о сложении % сбора // НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 35345.
38. Дело о выдаче добавочного содержания из процентных сборов // НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 35136.
39. Дело о представлении отчетов по расходам из процентных сборов за 1872 г. // НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 35181.

REFERENCES

1. Ol'shamovskij, B. G. Prava po ziemlievladieniju v Zapadnom kraje / B. G. Ol'shamovskij. – SPb. : Tipolitogr. Yu. A. Mansfiel'd, 1899. – 139 s.
2. Gromachievskij, S. G. Ogranichitel'nyje zakony po ziemlievladieniju v Zapadnom kraje / S. G. Gromachievskij. – SPb. : Tipolitogr. N. K. Martynov, 1904. – 173 s.
3. C'vikievich, A. «Zapadno-russizm»: Narysy z historyi hramadzkej mys'li na Bielarusi u XIX i pachatku XX v. / A. C'vikievich. – 2-je vyd. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1993. – 352 s.
4. Zajonchkovskij, P. A. Pravitel'stviennyj apparat samodierzhavnoj Rossii v XIX v. / P. A. Zajonchkovskij. – M. : Mysl', 1978. – 288 s.
5. Chiernukha, V. G. Vnutrienniaja politika carizma s sieriediny 50-kh do nachala 80-kh gg. XIX v. / V. G. Chiernukha. – L. : Nauka. Lieningr. otd-nije, 1978. – 248 s.
6. Sambuk, S. M. Politika carizma v Bielorusii vo vtoroj polovinie XIX v. / S. M. Sambuk. – Minsk : Nauka i tekhnika, 1980. – 224 s.
7. Kakhanouski, A. H. Sacyjal'naja transformacyja bielaruskaha hramadstva (1861–1914 hh.) / A. H. Kakhanouski. – Minsk : BDU, 2013. – 335 s.
8. Kakhanouski, A. H. Mizhsaslounaja sacyjal'naja mabil'nasc' nasiel'nictva Bielarusi u druhoj palovie XIX – pachatku XX st. / A. H. Kakhanouski // Rossijskije i slavianskije issliedovanija : nauch. sb. / riedkol.: A. P. Sal'kov, O. A. Yanovskij (otv. riedaktory) [i dr.]. – Minsk : BGU, 2012. – Vyp. 7. – S. 80–91.
9. Kokhanovskij, A. G. Na puti stanovlienija industrial'nogo obshciestva: modernizacionnyje processy v Bielarusi (60-je gg. XIX – nachalo XX v.) / A. G. Kokhanovskij // Pracy historychnaha fakul'teta BDU : navuk. zb. / redkal.: U. K. Korshuk (adk. redaktar) [i insh.]. – Minsk : BDU, 2008. – Vyp. 3. – S. 31–46.
10. Kokhanovskij, A. G. Bieloruskaja intielligencija: samoopriedielienije i etapy stanovlienija v XX – nachalie XX v. / A. G. Kokhanovskij // Pracy historychnaha fakul'teta BDU : navuk. zb. / redkal.: U. K. Korshuk (adk. red.) [i insh.]. – Minsk : BDU, 2007. – Vyp. 2. – S. 3–20.

11. Kakhanouski, A. H. Razhortvannie madernizacyjnykh procesau u Bielarusi u XIX–XX st. / A. H. Kakhanouski // Pracy historychnaha fakul'teta BDU : navuk. zb. / redkal.: U. K. Korshuk (adk. red.) [i insh.]. – Minsk : BDU, 2009. – Vyp. 4. – S. 218–228.
12. Kakhanouski, A. H. Unifikacyja i rusifikacyja jak nakirunki uradavaj palityki na terytoryi Bielarusi u druhoj palovie XIX – pachatku XX st. / A. H. Kakhanouski // Rossijskije i slavianskije issliedovanija : nauch. sb. / riedkol.: A. P. Sal'kov, O. A. Yanovskij (otv. riedaktory) [i dr.]. – Minsk : BGU, 2011. – Vyp. 6. – S. 20–26.
13. Kakhanouski, A. H. Evaluicyja saslouna-pravavoha stanovishcha miashchan Bielarusi u druhoj palove XIX – pachatku XX st. / A. H. Kakhanouski // Belarus. hist. chasop. – 2016. – № 2. – S. 5–13.
14. Kakhanouski, A. H. Hanarovyja hramadzianie u saslouna-karparatyunaj arhanizacyi bielaruskaha hramadstva u druhoj palovie XIX – pachatku XX st. / A. H. Kakhanouski // Viesn. Bresc. un-ta. Sier. 2, Historyja. Ekanomika. Prava. – 2016. – № 1. – S. 15–20.
15. Makarevich, V. S. Razbor shliakhty u bielaruskikh huberniakh Rasijskaj impieri (kaniec XVIII – XIX st.). / V. S. Makarevich. – Minsk : BDU, 2018. – 315 s.
16. Komzolova, A. A. Politika samodierzhavija v Sieviero-Zapadnom kraje v epokhu Vielikikh rieforn / A. A. Komzolova. – M. : Nauka, 2005. – 383 s.
17. Portal, R. The Industrialization of Russia / R. Portal // Cambridge Economic History of Europe / H. J. Habakkuk, M. M. Postan. – Cambridge : Cambridge University Press, 1965. – Vol. VI, part 2.
18. Dielo ob oblozhenii vriemiennym 10 %-m dieniezhnym sborom imenij pomieshchikov i dvorian, prinimavshikh uchastije v vosstanii 1863 g. ili sochuvstvuyushchije jemu // Nacyjanal'ny historychny arkhiv Bielarusi (NHAB). – F. 296. Vop. 1. Spr. 27.
19. Pamiętniki i listy polskich autorów z Ziem Zabrzanych (Litwa, Białoruś, Ukraina) w latach 1795–1918 : materiały do katalogu / red. M. Domańska-Nogajczyk, T. Wójcik. – Kielce : Wydaw. Uniw. Jana Kochanowskiego, 2017. – T. III : Kresy w polskich pamiętnikach i listach (1795–1918). – 510 s.
20. O propushchiennykh imenijakh po raskladke 5 % sbora za 1865 g. i 1866 g. // (NHAB). – F. 1430. Vop. 1. Spr. 32551.
21. Dielo o vzykhanii 1 %, 5 % i 5 rubliovogo sbora po Polockomu ujezdu // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 32025.
22. O vzykhanii sborov s niedvizhimykh imushchestv lic Pol'skogo i Jevriejskogo proiskhozhdenija // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 32021.
23. Dielo ob ustanovliennii pravil o prijome i raskhodovanii sborov, ustanovliennykh v Sieviero-Zapadnom kraje v sviazi s vosstanijem 1863 g. // NHAB. – F. 295. Vop. 1. Spr. 1829.
24. Pravila o prijome, shchietovodstvie i otchiotnosti po osobym vriemiennym sboram v Sieviero-Zapadnykh gubernijakh i o poriadke proizvodstva raskhodov, samimi sborami pokryvajemykh ot 9 oktjabria 1867 g. // NHAB. – F. 299. Vop. 2. Spr. 6540.
25. Pravila raskladki i vzmanija procentnogo sbora v Zapadnykh gubernijakh № 46807 // Poln. sobr. zakonov Ros. impierii : v 55 t. – Spb., 1869. – T. 44. – Otd. 1.
26. Dielo o proshenii grafa Platera-Ziberta ob umien'shenii % sbora // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 35180.
27. Otchiotnyje vedomosti o gosudarstviennykh dokhodakh za 1895 g. // NHAB. – F. 333. Vop. 1. Spr. 3515.
28. Dielo o vzykhanii procentnogo sbora s zemlievladiel'cev pol'skogo proiskhozhdenija za 3-lietie 1896–1899 gg. // NHAB. – F. 320. Vop. 1. Spr. 532.
29. Proshenije pomieshchika Vitiebskogo ujezda Shaviernovskogo po % sboru // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 35168.
30. Proshenije zemlievladiel'ca Siebiezhskogo ujezda Ksavierija Rutkievicha ob umien'shenii % sbora // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 35164.
31. Raskladka poziemiel'nykh sborov po Sluckomu ujezdu za 1869–1871 gg. // NHAB. – F. 333. Vop. 1. Spr. 3560.
32. Raskladka poziemiel'nogo sbora s pomieshchikov i mielkopomiestnykh dvorian pol'skogo proiskhozhdenija Minskoi gub. // NHAB. – F. 333. Vop. 1. Spr. 3559.

33. Raskladka poziemieli'nykh sborov po Minskomu ujezdu za 1884 g. // NHAB. – F. 333. Vop. 1. Spr. 3568.
34. Okladnyje listy po dieniezhnym sboram na obiespiechienije narodnogo prodovol'stviya s byvshej Pol'skoj shliakhty po Minskoj gubernii na 1885 g. // NHAB. – F. 333. Vop. 2. Spr. 725.
35. Raskladka poziemieli'nogo sbora s imienij pomieschikov pol'skogo proiskhozhdenija Minskoj gub. za 1896–1898 gg. // NHAB. – F. 333. Vop. 1. Spr. 3572.
36. Dielo o slozhenii % sbora s imienija «Kranuty» Polockogo ujezda // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 41054.
37. Dielo po prosheniju pomieschika barona Antona fon Fel'kerana, gubernskogo siekretaria Iosifa Koniushevskogo o slozhenii % sbora // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 35345.
38. Dielo o vydachie dobavochnogo sodierzhanija iz procentnykh sborov // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 35136.
39. Dielo o predstavlienii otchiotov po raskhodam iz procentnykh sborov za 1872 g. // NHAB. – F. 1430. Vop. 1. Spr. 35181.

Рукапіс наступіў у рэдакцыю 05.10.2021